

W. Turpijn

Besluitvorming in de Nederlandse volkshuisvesting en ruimtelijke ordening

De besluitvorming in de Nederlandse volkshuisvesting en ruimtelijke ordening zullen we hier bekijken aan de hand van de volgende sleutelbegrippen: besluitvormingsniveaus, besluitvormingsonderwerpen, actoren, actiegroepen, inspraak en bewonersparticipatie, condities, coalitievorming en ten slotte besluitvormingsonderzoek.

1. Besluitvormingsniveaus

Beperken we ons tot de formele juridische kant, dan kunnen we als besluitvormingsniveaus slechts het rijksniveau, het provinciale niveau en het gemeentelijk niveau onderscheiden.

Kijken we meer naar de inhoudelijke kant van de besluitvorming en naar de momenten waarop er in de praktijk inspraak en bewonersparticipatie voorkomen, dan zijn er meer besluitvormingsniveaus te onderkennen. De Stichting Architecten Research (SAR) te Eindhoven hanteert wat dit betreft met name de volgende indeling (1): 1. vertrek; 2. woning; 3. blok; 4. buurt; 5. wijk; 6. stad; 7. gewest; 8. provincie; 9. rijk.

Deze indeling is weliswaar nogal op het wonen gericht, maar is — omdat zij zo gedetailleerd is — wel erg informatief. De hantering van zo'n indeling wil overigens niet zeggen, dat de grenzen tussen de niveaus gemakkelijk kunnen worden vastgesteld. Integendeel, er bestaan wat dit betreft nog heel wat problemen in de zin van al dan niet terechte grensoverschrijdingen, het moeilijk kunnen vaststellen van de precieze belangen op de verschillende niveaus, enzovoort. Verderop in dit hoofdstuk zal dat nog wel enkele malen naar voren komen.

2. Besluitvormingsonderwerpen

Op de verschillende niveaus komen er verschillende besluitvormingsonderwerpen aan de orde. Beperken we ons even tot de *ruimtelijke ordening*, dan gaat het op het rijksniveau vooral om structuurschetsen en -schema's, houden provincies zich vooral met *streekplannen bezig en met het toetsen van gemeentelijke bestemmingsplannen*, kunnen gewesten — voorzover zij bestaan — hooguit wat adviezen geven met betrekking tot streekplannen en gaat het op het stedelijke niveau en 'lagere' niveaus respectievelijk om structuurplannen, bestemmingsplannen, bebouwingsplannen en dergelijke.

Het voorgaande wil overigens niet zeggen dat er op de 'hogere' niveaus alleen maar abstractere zaken aan de orde komen. Op rijksniveau worden ook zeer concrete

beslissingen genomen ten aanzien van bijvoorbeeld de aanleg van rijkswegen en hetzelfde geldt uiteraard ook op provinciaal niveau met betrekking tot provinciale wegen. Dat een dergelijk verschil in onderwerpen wel wat uitmaakt voor de participatie van de bevolking, zal later nog blijken.

Kijken we naar de *volkshuisvesting* dan berust op het rijksniveau met name het vaststellen van het aantal te bouwen c.q. te verbeteren woningen, en de financiering en subsidiëring van de woningbouw en woningverbetering c.q. stadsvernieuwing. Een belangrijke — planbeoordelende en prijstoetsende — rol wordt hierbij vervuld door de rijksvertegenwoordigende Directie voor de Volkshuisvesting in de provincie onder leiding van de Hoofd-Ingenieur Directeur (HID). Ook inzake het beheer van woningen en andere 'beheerobjecten' heeft de rijksoverheid trouwens een belangrijke functie via haar regelingen, beschikkingen, enzovoort.

Op het provinciale niveau beperkt de besluitvorming zich formeel in feite tot de toetsing van de geregistreerde plaatselijke woningbehoefte aan de ingediende bestemmingsplannen en de streekplannen en tot de controle van de exploitatie-opzet (grondkosten en grondopbrengsten). Maar in de praktijk kan en wordt er op dit niveau zeker meer invloed aangewend.

Op het nog nauwelijks werkende gewestelijke niveau vindt ook wat betreft de volkshuisvesting geen formele besluitvorming plaats. Het gaat hier meer om adviezen aan de provincie, om overleg tussen gemeenten, om pogingen tot een regionale woningbehoefte-registratie en dergelijke, waarvoor dan een 'agglomeratieraad' wordt opgericht, zoals bijvoorbeeld het Samenwerkingsverband Agglomeratie Utrecht (SAU).

Op het gemeentelijk niveau en de 'lagere' niveaus vindt ten slotte de meeste concrete besluitvorming inzake de volkshuisvesting plaats. Daar wordt initiatief genomen, daar worden coalities gesloten, daar wordt feitelijk gebouwd, verbeterd en beheerd (of niet).

3. Actoren

Er nemen uiteraard verschillende actoren deel aan de besluitvorming op de verschillende niveaus. Geïntroduceerd zijn in feite al de rijksoverheid met haar verschillende departementen, directies en dergelijke, de provinciale overheid met name in de vorm van Gedeputeerde Staten (GS), de Provinciale Griffie, de Provinciale Planologische Commissie en de Provinciale Planologische Dienst, Agglomeratieraad en de gemeentelijke overheid met het College van B & W en de gemeenteraad enerzijds en de verschillende secretarie-afdelingen en diensten anderzijds. Al deze (onderdelen van de) verschillende overheden hebben ieder voor zich verschillende bevoegdheden, (deel-)belangen en doelstellingen en dienen dan ook als afzonderlijke actoren in besluitvormingsprocessen beschouwd te worden.

Verruimen we het begrip besluitvorming tot de planvorming en de planrealisering dan kunnen verder ook als actoren genoemd worden: woningcorporaties, institutionele en particuliere beleggers, bouwbedrijven, projectontwikkelaars, architecten en stedenbouwkundigen en dergelijke. Vooral in de stadsvernieuwing, maar ook steeds meer met betrekking tot de nieuwbouw, kunnen we ten slotte ook provinciale en stedelijke welzijnsinstellingen en het 'opbouwwerk' in de wijken en buurten als actoren beschouwen.

Het voorgaande wil niet zeggen dat de activiteiten van de verschillende actoren zich tot bepaalde niveaus beperken. Dat geldt met name niet voor de rijksoverheid. Wat betreft de volkshuisvesting heeft zij door haar subsidiërende en financierende rol via onder andere de zogeheten 'Wenken en Voorschriften' zelfs een grote invloed op het

'allerlaagste' niveau, dat van het vertrek in een woning. Voorts is zij bijvoorbeeld in staat om zogeheten 'groeikernen' aan te wijzen en aldus de woningbouw in deze gemeenten sterk te stimuleren. Hetzelfde geldt verder ook voor de stadsvernieuwing, met name bij de toepassing van de 'Interim-saldoregeling'. Ten slotte kan de rijksoverheid ook de nodige invloed aanwenden bij de ontwikkeling van streekplannen. Zo kon het indertijd bijvoorbeeld gebeuren dat het — door de provincie op te stellen — streekplan voor Midden-Gelderland aangepast moest worden aan de toen nog niet verschenen Verstedelijkingsnota van de Rijksoverheid (2).

Maar genoeg voorlopig over al deze actoren. Laten we ons nu eens wenden tot de actor 'bewoner'. Dat zullen we doen aan de hand van de fenomenen actiegroepen, inspraak en bewonersparticipatie.

4. Actiegroepen, inspraak en bewonersparticipatie

Actiegroepen en inspraak zijn ongeveer in dezelfde tijd opgekomen, de tweede helft van de jaren zestig, als onderdeel van de democratiseringsgolf die dan over Nederland komt.

Actiegroepen komen dan vooral op met betrekking tot de stadsvernieuwing of juister gezegd 'sanering'. Bewoners en hun medestanders verzetten zich tegen kaalslag en allerlei grootschalige plannen die hun woonsituatie bedreigen. Meestal zijn ze te laat of is de tegenstander te machtig. In een enkel geval slagen ze in hun opzet en worden de plannen omgebogen tot woningverbetering en dergelijke. Het voorbeeld daarvan uit de eind zestiger jaren is wel de Transvaalbuurt, te Leeuwarden, waar de bewoners er o.m. in slaagden om sloop en de aanleg van een verkeersweg te verhinderen. Maar opvallend is dat de problematiek van de stadsvernieuwing dan nog nauwelijks onderkend wordt door de overheid.

De aandacht van de overheid richt zich tussen 1965 en 1970 nog steeds vooral op de nieuwbouw van woningen, en het is op dat terrein dat het fenomeen inspraak snel in zwang komt, mede vanwege de grote onvrede met de kwaliteit van de nieuwbouw. Maar veel stelt de inspraak niet voor: een informatiefolder, een hearing, het invullen van een vragenlijst, dat is het wel zo'n beetje. Vandaar dat de inspraak dan wel gekarakteriseerd wordt als een marionettentheater: dansen naar de pijpen van het bestuur in een door het bestuur opgelegde choreografie, dat wil zeggen: 'Inspraak voor en georganiseerd door het bestuur' (3).

In de jaren zeventig begint in dit alles toch wat verandering te komen. Actiegroepen, buurtcomités en dergelijke weten zich niet zelden een zekere invloed te verwerven en zowel bij de nieuwbouw als bij de stadsvernieuwing gaan er zich verschillende interessante participatieprocessen voordoen. Het is hier, dat wij liever de term 'bewonersparticipatie' hanteren dan 'inspraak'. Inspraak houdt immers alleen een adviseurachtige participatie van onder andere bewoners in, terwijl bewonersparticipatie ook andere participatievormen herbergt: opdrachtgeverachtige, bestuurderachtige, bouwerachtige, ontwerperachtige en dergelijke (4).

Thans is er op alle onderscheiden besluitvormingsniveaus 'inspraak' van de bevolking mogelijk, terwijl in een aantal gevallen op de 'lagere' niveaus ook mogelijkheden aanwezig zijn (geweest) voor verdergaande participatie van belanghebbende bewoners.

Maar toch zijn de structurele barrières op dit terrein nog talrijk. En fenomenen als bijvoorbeeld het kraken van panden en huut(verhogings)weigeringsacties die de laatste jaren sterk zijn toegenomen, wijzen op een onvrede van bewoners met betrekking tot de besluitvorming van de overheid en met hun invloedsmogelijkheden via formele wegen.

Er bestaan zeker verschillen op het vlak van de actiegroepen, inspraak en bewonersparticipatie als we naar de nieuwbouw en stadsvernieuwing kijken. Wat de nieuwbouw betreft gaat het doorgaans om allerlei inhoudelijke keuzemogelijkheden, die soms kunnen uitlopen in een opdrachtgeverachtige en/of bestuurderachtige rol voor bewoners. Bij de stadsvernieuwing gaat het daarentegen bijna altijd om de vraag of de oorspronkelijke bevolking kan blijven of dient te vertrekken, of het bestaande sociale systeem dus intact kan blijven of niet. Het antwoord op deze vraag wordt volledig bepaald door de mate van betaalbaarheid van de te verbeteren of te vernieuwen woning. Participatie van bewoners bij de stadsvernieuwing houdt dan ook vrijwel altijd een strijd om een betaalbare woning in, wat tot nu toe kennelijk alleen kan lukken door het 'uitleden' van de te verbeteren of te vernieuwen woning tot het absolute minimum. Vanwege het betaalbaarheidsvraagstuk opteren bewoners de laatste jaren overigens steeds meer voor het 'slechts' wegwerken van achterstalig onderhoud van hun woning in plaats van een ingrijpende verbetering of totale vervangende nieuwbouw.

In het kader van inspraak en participatie wordt overigens nog vaak de vraag naar de representativiteit gesteld. Wat dit betreft zijn Korsten en Knoers in ieder geval tot de verheugende ontdekking gekomen dat er bij inspraak rond het streekplan Midden-Gelderland nauwelijks sprake is geweest van minder representatieve inspraakresultaten, hoewel slechts een relatief gering aantal burgers, voor het merendeel afkomstig uit de middelbare en hogere sociale lagen, aan de inspraak hadden deelgenomen. Gebleken is dat er nauwelijks verschillen in denken over de gewenste ruimtelijke ontwikkeling bestonden tussen insprekers en niet-insprekers (5).

Met betrekking tot de lagere niveaus is het echter wel de vraag in hoeverre een gering aantal insprekers tot representatieve uitspraken zal kunnen komen. We krijgen dan steeds meer te maken met het directe eigenbelang. Dit is vooral het geval, als het om het niveau van de individuele woningen gaat. Naarmate dat niveau genaderd wordt, zal het dan ook van steeds groter belang worden, dat alle directe belanghebbenden zelf inspreken.

Helaas wil dit alles niet zeggen dat het recht doen aan de belangen van de bevolking op de hogere niveaus een eenvoudige zaak is. Dat kan nog wel lukken bij een streekplan, omdat dat toch een vrij abstracte zaak is, in algemene termen gesteld en doorgaans nog met redelijke ruimte voor de belangen op lagere niveaus. Maar op het provinciale en het rijksniveau worden ook besluiten genomen met betrekking tot bijvoorbeeld de aanleg van provinciale en rijkswegen. Dan zullen de verschillende belangen, zoals 'zorg voor het milieu', 'woonplaats vlakbij de snelweg' en dergelijke, zich veel duidelijker profileren dan bij een streekplan. En dan zal het veel moeilijker zijn, om rekening houdend met de inspraak, tot een weloverwogen besluit te komen. Wat te denken bijvoorbeeld van de aanleg van rijksweg 28, waartegen erg veel actie gevoerd werd, omdat een stuk bos — Amelisweerd — bedreigd werd (dat onlangs toch gekapt is), en een woonwijk in Zeist geluidsoverlast zal krijgen, terwijl aan de andere kant Utrechtse bewoners smeken om die weg, omdat zij thans aan een zeer drukke rondweg wonen?

Tot slot van deze paragraaf kan nog vermeld worden dat er ook steeds meer landelijke organisaties doende zijn met de collectieve belangenbehartiging van bewoners. Met name valt te denken aan het Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing (LOS), de Landelijke Organisatie Belangengroepen Huisvestingen (LOBH), de Vereniging Eigen Huis, het Nederlands Verbond van Huurdersorganisaties (NVH) en dergelijke. Voorts kunnen bewonersorganisaties steeds meer gebruik maken van deskundige ondersteuning van studenten, zoals bijvoorbeeld via het Bouwkundig Adviesbureau (BAB) te Eindhoven, en van organisaties als de Werkgroep 2000.

5. Conditie

Uiteraard zijn de besluitvorming, en de mogelijkheden voor inspraak en bewonersparticipatie daarbij, op de verschillende niveaus gebonden aan een aantal condities. We zullen ze hier niet allemaal met naam en toenaam gaan vermelden, maar het zal duidelijk zijn dat ze vooral liggen in de organisatorische, de financieel-economische, de juridische, de sociaal-culturele en de technische sfeer.

Voor een deel bestaan de condities voor een bepaald niveau uit besluiten van hogere niveaus, voor een ander deel gaat het om condities die op hetzelfde niveau zijn vormgegeven.

Een analytisch onderscheid, dat gedeeltelijk samenvalt met het vorige, is dat tussen structuurcondities en procescondities. Bij structuurcondities valt vooral te denken aan allerlei condities die al bestaan, vóórdat een bepaald besluitvormingsproces zich in gang zet, of die bepaald worden door hogere niveaus, en die erg moeilijk te veranderen zijn op de niveaus, waarop die condities gelden. De organisatorische hoofdstructuur van de gemeente is bijvoorbeeld een structuurconditie voor de gemeentelijke overheid en voor de bewoners enzovoort. Bij procescondities moet gedacht worden aan condities die tijdens het besluitvormingsproces worden toegevoegd aan de structuurcondities. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer er in het kader van de besluitvorming een bestemmingsplan wordt vastgesteld door de gemeenteraad (6).

Met betrekking tot inspraak en bewonersparticipatie moet gesteld worden dat een aantal condities, die door de rijksoverheid bepaald worden, sterk belemmerend werkt. Genoemd is al de grote en zeer gedetailleerde invloed van de rijksoverheid op de vormgeving en indeling van woningwet- en premiewoningen via de zogeheten 'Wenken en Voorschriften'.

Ook in het subsidie- en financieringsbeleid kunnen verder verschillende tegenstrijdigheden en onvolkomenheden aangewezen worden. En het, zo langzamerhand permanent, in de ijskast opbergen van het Wetsontwerp Stadsvernieuwing, met daarin de mogelijkheden voor stadsvernieuwingcorporaties, is ook niet bepaald participatiebevorderend. Dit alles dan, terwijl door de rijksoverheid al zo vaak het belang van inspraak en bewonersparticipatie onderschreven is.

Een andere conditie, die een grote belemmering is voor inspraak en bewonersparticipatie, en waarop de overheid nog maar weinig greep kan krijgen, wordt gevormd door de eigendomsverhoudingen. Eigendom is macht en kan dus de gedragsalternatieven beperken van degenen die niet die macht hebben, i.c. de — hurende — lagere inkomensgroepen. Met name wat betreft de stadsvernieuwing en het beheer van woningen, vormen de particuliere verhuurders een bron van problemen en irritatie, door hun buiten de volkshuisvesting gelegen doelstellingen en mogelijkheden ontleend aan het eigendomsrecht. Maar ook de woningcorporaties bieden over het algemeen toch nog maar weinig mogelijkheden voor inspraak.

Het ligt wat anders voor de eigenaar-bewoners. Zij beschikken wel over een behoorlijke beheersvrijheid ten aanzien van hun woning. Bedacht moet echter worden, dat ook zij doorgaans maar weinig invloed hebben met betrekking tot de vormgeving, indeling enzovoort van hun nieuw te bouwen woning. Dat soort zaken wordt toch grotendeels bekostigd in het coalitievormingsproces, dat in de volgende paragraaf aan de orde zal komen, en waarvan de bewoner feitelijk nog maar nauwelijks deel uitmaakt.

Anderzijds achten wij de ontwikkeling in Nederland naar een hoger percentage eigenwoningbezit toch niet onverdeeld positief. Voor de nieuwe eigenaar-bewoners zijn zo — met bovengenoemde restrictie — natuurlijk wel meer invloedsmogelijkheden aanwezig. Maar de bewoners, die nog niet eens de huur van een woningwetwoning

kunnen opbrengen, blijven zo steeds meer in de kou staan. Voor hen zijn de mogelijkheden voor een goede en betaalbare woning de laatste jaren zeer sterk afgenomen.

6. Het coalitievormingsproces

Veel van de hiervòòr genoemde actoren ontmoeten elkaar vooral op de 'lagere' besluitvormingsniveaus, wanneer het daadwerkelijk op bouwprocessen aankomt. Daarmee doelen we overigens niet alleen op het feitelijke bouwen of verbouwen op de bouwplaats, maar ook op de besluitvorming en planvorming die daaraan voorafgaan, terwijl ook het beheer na de (ver)bouw ertoe gerekend wordt (7).

Kenmerkend is dat géén van de betreffende actoren in staat is om binnen de gegeven condities helemaal op zijn eentje te bouwen. De overheid mist bijvoorbeeld bouwcapaciteit, maar het bouwbedrijf heeft de goedkeuring van de overheid nodig om te kunnen bouwen. Kortom er moeten coalities gevormd worden om een aantal noodzakelijke 'benodigdheden' voor het bouwen te verenigen: grond, kapitaal, ontwerp, bouwcapaciteit, goedkeuringen en opdrachten. Bij verbouwprocessen moet hierbij verder ook gedacht worden aan de toestemming van de bewoner om tot verbouwen over te gaan en aan vervangende huisvesting tijdens de verbouw (8).

Naast de hiervòòr genoemde benodigdheden zijn er verder ook een aantal 'zachtere' zaken die actoren nodig hebben om hun doelstellingen in het bouwproces te verwezenlijken. We denken hierbij met name aan het hebben van de nodige informatie en van relaties, aan het bezitten van een bepaalde identiteit — het beeld dat andere actoren van de betreffende actor hebben — en aan het beschikken over een aantal probleemoplossingen (9).

7. Het besluitvormingsonderzoek

Ten slotte nog enkele opmerkingen over het besluitvormingsonderzoek met betrekking tot de Nederlandse ruimtelijke ordening en volkshuisvesting. Het zal duidelijk zijn dat de voorgaande beschrijving sterk steelt op het besluitvormingsonderzoek dat tot op heden verricht is. Wat dat betreft kan gesteld worden dat de laatste jaren wel al het nodige onderzoek gedaan is naar de wijze van besluitvorming en de coalitievorming op de lagere besluitvormingsniveaus, zo vanaf het stedelijk niveau (10).

Wat betreft de hogere besluitvormingsniveaus (provincie en rijk) heeft er echter — voor zover ons bekend — nog niet of nauwelijks besluitvormingsonderzoek plaats gehad. Wel wordt het beleid van de rijksoverheid en de provinciale overheden de laatste jaren meer geëvalueerd op haar effectiviteit (11), maar een doordringend onderzoek naar de totstandkoming van dat beleid, naar de besluitvorming daarbij en naar de invloeden van andere actoren, bijvoorbeeld uit de bouwwereld of uit de kring van de institutionele beleggers, ontbreekt tot op heden. Hoe dat komt is een vraag. Wellicht heeft het er wat mee te maken, dat vooral de rijksoverheid vaak opdrachtgever voor onderzoek is, en doorgaans weinig prijs stelt op vergaand onderzoek naar het eigen doen en laten, maar zekerheid daarover bestaat niet.

Het officiële beeld dat we tot nu toe hebben van de besluitvorming op deze hogere niveaus is dat van het overleg tussen en de besluitvorming van hogere en lagere overheden, met de diverse mogelijkheden voor inspraak van de bevolking daarbij. Duidelijk is dat deze besluitvorming op tal van manieren beïnvloed wordt door andere actoren. De bouwnijverheid dringt bijvoorbeeld regelmatig aan op verhoging van de woningbouwproductie, de werkgelegenheidsproblematiek heeft ook zo haar invloed

via onder andere de ministeries van economische zaken en sociale zaken. Maar onderzoek daarnaar heeft, zoals al gezegd, nog niet plaatsgevonden. Wel waren Mokken en Stokman indertijd van plan om in het kader van het Structuuronderzoek Bouwnijverheid onderzoek te gaan doen naar onder andere de 'samenwerkings-netwerken' van de verschillende actoren op deze besluitvormingsniveaus, maar om de een of andere reden is dat niet doorgegaan (12).

Dat dergelijk onderzoek van groot belang geacht moet worden, heeft Gijswijt enkele jaren geleden al eens betoegd. Terecht stelt hij dat je aan besluitvormingsonderzoek op lagere niveaus eigenlijk niet zo heel erg veel hebt, als de consequenties ervan voor de hogere niveaus niet worden doorgerekend. Volgens hem kunnen zo ogenschijnlijk zinnige onderzoekconclusies en aanbevelingen op hogere niveaus gemakkelijk genegeerd worden of onuitvoerbaar verklaard, wanneer de belangen van bepaalde actoren in het gedrang komen. Zij zullen namelijk in staat zijn om deze te blokkeren op die hogere niveaus. Op die hogere niveaus vormen "bouwprogrammering en de structuur van bouwprocessen — verdeling van machtskansen — voortdurend objecten van onderhandeling tussen de vanuit bouwprocesbelangen opererende parapolietieke organisaties, de overheidsbureaucratieën en de politieke partijen" (13). Anderzijds is dergelijk onderzoek ook van groot belang, omdat daar — zoals we hiervóór al stelden — überhaupt de randvoorwaarden voor lagere niveaus bepaald worden.

Kortom: besluitvormingsonderzoek met betrekking tot de ruimtelijke ordening en volkshuisvesting zal de komende jaren zeker noodzakelijk blijven, en dat bepaald niet vanwege de werkgelegenheid voor sociologen.

Noten

- (1) SAR, *Inspraak en zeggenschap, een preadvies over ruimtelijke ordening*, Eindhoven, 1979, 52 e.v.
- (2) A.F.A. KORSTEN en J.A. KROPMAN, *Participatie en politiek, verslag van een onderzoek naar de effecten van inspraak bij de streekplanontwikkeling voor Midden-Gelderland*, ITS Nijmegen, september 1977, onder andere 161 e.v., 177-178 e.v.
- (3) A. STEEMERS en E. KALK, 'Inspraak begin van de strijd of het einde', in *Plan*, 1971 (2), 6.
- (4) Zie voor een vollediger overzicht van de ontwikkeling van het fenomeen bewonersparticipatie in Nederland: W. TURPIJN en H. VEENEMA, *Bewonersparticipatie, over het aandeel van de bewoners in de totstandkoming en instandhouding van woning en woonomgeving*, Deventer, 1979.
- (5) A.F.A. KORSTEN en P.G.A.M. KNOERS, 'Inspraak in het ruimtelijk beleid; analyse van inspraakresultaten', in *Beleid en Maatschappij*, 1978 (2), 66-76.
- (6) Zie met name H. BURIE, W. TURPIJN en C. DE WIT, *Buurtvernieuwing, analyse en aanpak van een maatschappelijk probleem*, Den Haag, 1978, 37 e.v.
- (7) Onder het bouwproces verstaan we hier letterlijk het proces van stichting, vormgeving, inrichting en beheer van woongebieden.
- (8) Zie onder meer J.B. BURIE, 'De structuur van het bouwproces', in *Handboek Bouwen en Wonen*, afl. 10 (januari 1977).
- (9) Zie onder meer J.B. BURIE, 'Het gedrag van organisaties in het bouwproces', in *Handboek Bouwen en Wonen*, afl. 11 (juni 1977).

(10) Het betreft hier onderzoek naar nieuwbouwprocessen, stads- en buurtvernieuwingsprocessen en processen met betrekking tot het beheer van de gebouwde omgeving. Te denken valt onder meer aan:

- A.J. GIJSWIJT, *Besluitvorming en Hoogbouw*, SISWO, Amsterdam, 1970, 1974;
  - het onderzoeksproject 'Bouwproces en Bewonersparticipatie' van de vakgroep Sociologie van Bouwen en Wonen, Rijksuniversiteit Utrecht;
  - het onderzoeksproject 'Proeftuinen Rehabilitatie', waarvan de coördinatie in handen was van de vakgroep Sociologie van Bouwen en Wonen;
  - het zogeheten OBGO-besluitvormingsonderzoek in het kader van het Structuuronderzoek Bouwnijverheid, Blok I: Onderzoek Gebouwde Omgeving, secretariaat: SISWO, Amsterdam;
  - het onderzoek naar de gemeentelijke organisatie bij de stadsvernieuwing door de werkgroep Bestuur-Bestuurden, vakgroep Bestuurskunde, Vrije Universiteit Amsterdam;
  - W. TURPIJN en E. DORSMAN, *Over het beheer in en van stadsbuurten*, Utrecht, 1980.
- (11) Zie onder meer: A. HOOGERWERF (red.), *Overheidsbeleid*, Alphen aan den Rijn, 1978, en P. GLASBERGEN en J.B.D. SIMONIS, *Ruimtelijke beleid in de verzorgingsstaat*, Amsterdam, 1979.

(12) Dit onderzoek zou op ongeveer dezelfde wijze plaatsvinden als voorgaand onderzoek van beide heren e.a. Zie o.a. H.M. HELMERS, R.J. MOKKEN, R.C. PLIJTER, F.N. STOKMAN met medewerking van J.M.A. ANTHONISSE, *Graven naar macht. Op zoek naar de kern van de Nederlandse economie*, Amsterdam, 1975.

(13) A.J. GIJSWIJT, *Besluitvorming in bouwprocessen*, Interimrapport themaveld 2 van Blok I van het structuuronderzoek bouwnijverheid, SISWO, Amsterdam, februari 1978, 26.